

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 239-261, March 2013

**FİRDEVSÎ, ŞEH-NÂME,
ŞEH-NÂMECİLİK VE MEŞÂHİR-İ İSLÂM'DA
FİRDEVSÎ MADDESİ**

*FİRDAWSÎ, SHAH-NAMAH, WRITING OF SHAH-NAMAH AND FİRDEVSÎ
ARTICLE IN MEŞÂHİR-İ İSLÂM*

Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜLTEKİN

*Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk
Edebiyatı ABD*

Abstract

Persian literature has been a strong influence on Classical Turkish Literature in the 15th and 16th century. These influences are seen in literary works are more than the official texts. In particular, the influences of Firdawsi's Shah-namah is remarkable in terms of both the literature and writing of history.

The idea of writing a history of the state, for centuries, has been one of the core businesses of all nations. Shah-namah, to set an example because of the writers and historians has been imitated in various ways by and with similar characteristics works were written and with a large number of verse and prose translation of Shah-namah and private Shah-namah written.

The purpose of taking the Shah-namah as a source and example for classical literature, given the extraordinary qualities of masnavi heroes by Firdawsi are used as a tool to make a comparison between the superiority of Divan poet vaunted by the person.

At the end of this article we added *Firdevsî* article which is at the Hamid Vehbi's *Meşâhîr-i İslâm*, 3-4 volume, 32 number, 1009-1040. pages that we have made a transcription of the article that contains some information on the different knowledge about Firdawsi and Shah-namah. Some of the information in our transcription we provide some information in contradicts the Persian literature sources as well.

The most remarkable thing in this conflicting information is the reason of writing the Shah-namah. According to Hussein Feriver, Firdawsi could not agree to establish a government of Sultan Mahmut and decided to write the Shah-namah and in Firdawsi article was recorded that the task of writing shah-namah was given to Firdawsi by Sultan Mahmut himself. Similarly, the information date of birth of Firdawsi is given as h. 329 by Feriver and other hand the information date of birth of Firdawsi was recorded as h. 323 in Firdawsi article. Additionally, Zebihullah Safa said that Firdawsi had written the Shah-namah before he met Sultan Mahmud and with this information contradicts the information in *Firdevsî* article and the claims of Feriver.

Key Words: Classical Turkish Literature, Persian Literature, Meşâhîr-i İslâm, Firdawsi, shah-namah which written by Firdawsi, writer of a history in verse, masnavi.

Öz

15. ve 16. asırda Fars Edebiyatı'nın Klasik Türk Edebiyatı üzerinde kuvvetli etkileri olmuştur. Bu etkiler resmî nitelikli yazılarda da kendini göstermesine rağmen edebî eserlerde daha çok görülmektedir. Özellikle Firdevsî'nin Şeh-nâmesi'nin etkileri hem edebî hem tarih yazıcılığı açısından dikkat çekicidir. Bir devletin tarihini kaleme alma düşüncesi asırlardır tarihteki bütün milletlerin en önemli işlerinden biri olmuştur. Şeh-nâme'nin hem edebiyatçılar hem de tarihçiler için örnek teşkil etmesi, çeşitli yönlerden taklit edilmesine sebep olmuş, benzer özelliklerde eserler kaleme alınmış, manzum ve mensur Şeh-nâme tercümelerinin yanında çok sayıda müstakil şeh-nâme yazılmıştır.

Şeh-nâme'nin Divan edebiyatı için örnek ve kaynak alınmasındaki amaç ise, Firdevsî'nin olağanüstü nitelikler vererek anlattığı mesnevi kahramanları ile Divan şairinin memduhunun niteliklerinin karşılaştırılmasında araç olarak kullanılmasıdır.

Bu makalenin sonuna eklediğimiz Hamîd Vehbî'nin *Meşâhîr-i İslâm* adlı eserinin 3-4. cildinin 32. cüzünün 1009-1040. sayfalarındaki yer alan *Firdevsî* maddesinin çevriyazısı, Firdevsî ve Şeh-nâme hakkında bilinenlerden farklı bilgileri ihtiva etmektedir. Firdevsî maddesinde verilen bilgilerin Fars edebiyatı tarihi kaynaklarındaki bazı bilgilerle çeliştiği de dikkati çekmektedir.

Bu çelişkili bilgilerden en dikkat çekici olanı Şeh-nâme'nin yazılış sebebidir. Hüseyin Feriver'e göre Firdevsî, Sultan Mahmud'un bir Türk devleti kurmasını içine sindirememiş ve Şeh-nâme'yi yazmaya karar vermiştir. Firdevsî maddesinde ise Sultan Mahmud'un, şeh-nâme yazma işini bizzat Firdevsî'ye verdiği belirtilmiştir. Yine Feriver, Firdevsî'nin doğum tarihi bilgisini h. 329 olarak verirken Firdevsî maddesinde h. 323 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca, Zebihullah Safâ da Firdevsî'nin Şeh-nâme'yi Sultan Mahmud'la tanışmadan önce kaleme aldığını söyleyerek Firdevsî maddesi ve Hüseyin Feriver'in iddialarıyla çelişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Meşâhîr-i İslâm, Firdevsî, Şeh-nâme, şeh-nâmeci, mesnevi.

Giriş

Firdevsî ve Şeh-nâme ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen genel olarak Necati Lugal'ın dört cilt hâlinde yayımladığı *Şehnâme* adlı eseri (1944-1955) ondan sonraki çalışmalar için kaynak olmuştur. Son yıllarda da Şeh-nâme'ye farklı açılardan yaklaşımlar ortaya konulmuş olup, bunlardan Bekir Şişman ve Muhammet Kuzubaş'ın ortak hazırlamış oldukları *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri* adlı çalışma Şeh-nâme'nin içeriği üzerinde yoğunlaşmış ve metin tahlili merkezli bir çalışma olmuştur. Özellikle halk edebiyatı unsurları ön planda tutularak Şeh-nâme'nin Türk edebiyatındaki yansımaları ortaya konulmuştur. Bunun yanında Zühal Kültürel ve Latif Beyreli tarafından dört cilt olarak yayımlanan Şerif'nin Şeh-nâmesi de şeh-nâmeler konusunda değerli bir çalışma olmuştur (1999). Bizim çalışmamızın amacı ise, Firdevsî ve Şeh-nâme hakkında bilinen genel bilgilerin giriş kısmında verilmesinden sonra klasik Türk edebiyatında şeh-nâme ile ilgili kaleme alınmış eserler ve yazarları hakkında bilgi vermek ve Şeh-nâme'nin genel anlamda etkilerini belirlemektir. Metin tahlili ve muhtevadan ziyade Şeh-nâme'nin edebî gelenek içerisinde ne şekilde örnek alındığı başlıklar hâlinde verilmiştir. Bunun yanında, çalışmamızın sonuna Firdevsî maddesini ekleme gayemiz, Firdevsî'ye dair bilgi veren kaynaklara bir yenisini eklemek ve *Meşâhîr-i İslâm* adlı ansiklopedik eserdeki bilgilerden konuyla ilgilenenleri haberdar edip Firdevsî ve Şeh-nâme hakkında bilinenlerden farklı bazı bilgilere dikkat çekmektir.

Öncelikle Fars edebiyatı araştırmacılarının Firdevsî ve Şeh-nâme hakkında verdiği bilgileri ortaya koyalım: Hüseyin Ferîver'e göre Firdevsî, Tus'un Tâberan nahiyesine bağlı Bâj köyünde h. 329-330 yıllarında doğmuş, Samanîlerin zayıfladığı dönemlerde yaşamış, Gazneli dönemini görmüştür (1341:63). Horasan'da çıkan ayaklanmalar sonucunda Samanîlerin gücü tamamen kırılmış, Sultan Mahmud zeka ve kabiliyeti ile Gazneli Devleti'nin kuruluşunu hazırlamıştır. Firdevsî de olan bitenlere üzüntü ile şahit olmuş, köle olarak gördüğü Türklerin devlet kurmalarını içine sindirememiş bu duygularla Şeh-nâme'yi kaleme almayı istemiştir (1341: 63-64).

Destan geleneği ve devletlerin kahramanlıklarına ait rivayetlerin toplanması işi Firdevsî'den önce de vardı. Firdevsî çok zayıf olan bu geleneği dünya çapında bir üne Şeh-nâme ile kavuşturdu. Sultan Mahmud, Firdevsî'den İran ve Turan savaşlarına ait bir eser yazmasını istemiş o da destansı anlatıları toplamış fakat yazıya geçirirken milliyetçi bir tutum takınarak Farsları hep üstün ve galip göstermiştir. Fakat, Firdevsî'nin uslûbu çok beğenildiği için daha sonraki zamanlarda çok sayıda takipçi bulmasına sebep olmuştur. Şeh-nâmecilik geleneğinin ortaya çıkışı Firdevsî'nin asırlar boyu dillerden düşmeyen Şeh-nâme'si sayesinde. Bu gelenek önceleri Fars edebiyatında daha sonra da Selçuklular vasıtasıyla Osmanlılara geçmiştir (Çiftçioğlu 2003:58).

VI. asırda yaşamış olan Sâsânî¹ hükümdarı Husrev-i Enûşirevân'ın (M. 531-579) İrân'ın eski padişahlarına ait sözlü söylentileri toplatıp kütüphanesine koydurmasından sonra Sâsânîlerin son hükümdarı Yezdgird Şehriyâr (ö.651) da Enûşirevân'ın toplattığı bu eseri eksikliklerini de tamamlaması için Dânişver adlı bir bilgine vermiş, Dânişver de Hudây-nâmek adıyla İrân'ın ilk şeh-nâmesini yazmıştır (Ferîver 1341). Saffârîlerden Yakub b. El-Leys (ö.879), veziri Ebu Mansur'a, Dânişver'in Pehlevî diliyle yazdığı Hudây-nâmek'i Farsça'ya çevirtmesini emretmiştir. Sâmânîlerden Ebu Salih Mansur bin Nuh (961-975), veziri Bel'amî'ye, Dânişver'den yapılan Farsça tercümenin şair Dakîkî (ö.979?) tarafından manzum şekilde yazdırılmasını emretmiştir. Dakîkî bu önemli görevi yerine getirmek için başladığı Şeh-nâmesi'nin 1000 beytini yazmış, fakat bir köle tarafından öldürüldüğü için eseri yarım kalmıştır (Lugal 1945, Şafak 1341:85).

Firdevsî (940-1020) ise İrân'ın geleneklerini tekrar ortaya çıkartıp yüceltmek amacıyla İrân'ın bütün tarihî ve destanî geleneklerini bir araya getirmek istemiştir. Firdevsî, Şeh-nâme'nin mukaddimesinde bir dostunun kendisine Pehlevîce'den Farsça'ya aktarılmış olan mensur Şeh-nâme² getirdiğini, kendisini bu eseri nazm etmeğe teşvik ettiğini, Ebu Mansur b. Muhammed adında bir zattan maddî yardım gördüğünü ve mukaddimeyi yazdığı zaman bu zatın öldüğünü anlatır (Safâ 2002:92).³ Firdevsî, Şair Dakîkî'nin yazmış olduğu 1000 beyitlik Şeh-nâme'yi elde etmiş, kendi gayretiyle toplamış olduğu diğer destan ve gelenekleri de 60 bin beyit⁴ tutarındaki ünlü eseri Şeh-nâme'de bir araya getirip ölümsüzleştirmiştir.⁵ Firdevsî, Şeh-nâme'nin ilk nüshasını 994 yılında Sultan Mahmud'la (997-1030) tanışmadan on yıl önce tamamlamış ve bu eseri çok okunup beğenilmiştir. Eserin tamamlanmasından on yıl sonra Sultan Mahmud'un propagandacıları şaire Sultan'ın çok büyük hediye ve bağışlarından faydalanabileceğini söyleyerek Şeh-nâmeyi ona atfetmesini istemişler, Firdevsî de ilk nüshada bazı değişiklikler yapıp 1009⁶ yılında yedi cilt olarak eserini

¹ Sâsânî Devleti'ni (m. 226-650), Eşkânî Devleti'ni (m.ö. 249-m.s. 226) yıkan Erdeşir-i Babekân kurmuştur.

² Muhammed b. Abdurrezzak'ın emriyle toplanan Şahnâme-i Ebû Mansûrî nüshası (Safâ 2002:93). Bu nüsha Sâmânîler döneminde, Ayât-ı zerîrân, Kârname-i Erdeşir-i Bâbekân, Dâstân-ı Behrâm-gür, Pendlâme-i Bozorgmihr Bahtegân, Gozârîş-i Şetreg vb. gibi risâlelerin Pehlevîce'den Derî Farsçasına aktarılması ve sözlü geleneklerin derlenmesiyle oluşturulmuştur (Safâ 2002:26, Şafak 1341:84).

³ ببشته من این نامه پهلوی -- به پیش تو ارم مگر نغوی
چنان نامور گم شد از انجمن -- چو در باغ سرو سهی از انجمن

⁴ Farklı nüshalarda farklı beyit sayıları vardır.

⁵ Şeh-nâme'nin yazılış tarihi ve Firdevsî'nin hayatı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır bk. Ateş 1954.

⁶ Keşfü'z-zünûn'da Firdevsî, eseri hakkında: "Acem krallarının incelediğim tarihsel olaylarından hiçbir sözü bırakmadan şiir olarak yazdım, altmış beş yılın ardından işte ben bu kitabın otuz yıllık süre içinde şiir olarak yazımı benim için kolaylaşınca kadar hayatımın bu yıllarını harcadım, bu yılların sonuncusu üç yüz seksen dört (384/994) yıldır, bu eser altmış bin beyit içerir, bu eseri Sultan Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Sebüktekin'in tezkiresi hâline getirdim" (Balçı 2007:III:822) demektedir. Şeh-nâmenin ilk olarak yazıldığı ve eserin son şekliyle Sultan Mahmud'a sunulduğu tarihlerin kaynaklarda yanlış olarak verildiği, bazı beyitlerden ve tarihî olaylardan yararlanılarak eserin sunulduğu tarihin 1021-1022 olması gerektiği Ahmed Ateş tarafından tespit edilmiştir. Bk. Ateş 1954.

Sultan Mahmud'a sunmuştur (Safâ 2002:93-94). Fakat, rivayete göre aşağıdaki nedenlerden dolayı Sultan Mahmud Şeh-nâmeye ilgi göstermemiştir⁷:

1. Firdevsî'nin Rafizî olması,
2. Şiî veya İsmailî olması,
3. Müslüman olmayan bir milletin geleneklerini ve tarihini yazmış olması,
4. Türkleri küçük düşüren ifadeler kullanması,
5. Sultan Mahmud'un köle olduğu için İran'ın ünlü ve büyük kahramanlarını kıskanması.⁸

Şeh-nâme dil bakımından sade olup Arapça kelime çok az kullanılmıştır. Bedîî sanatlara fazlaca yer verilmemiştir (Anbarcıoğlu 1981:II-IV:1). Tasvirler ve anlatım tarzı mükemmel derecededir. Hamasî edebiyatın dünyada haklı şöhret kazanmış ilk örneğidir. Şöhreti doğu ülkelerinde olduğu gibi batılı ülkelere de ulaşmıştır. Firdevsî'den sonra Arap, Türk ve Hint edebiyatlarında Şeh-nâme benzeri çok sayıda eser yazılmıştır.

Şeh-nâme'nin Türk edebiyatındaki etkilerini Anbarcıoğlu dört başlık altında toplamaktadır⁹ (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:1). Konuyu bu çerçevede vermek uygun olacağı için Sayın Ambarcıoğlu'nun tesnifine uygun olarak Şeh-nâme'nin klasik Türk edebiyatındaki etkileri aşağıdaki şekilde verilmiştir:

a-Şeh-nâme, bazı mesneviler için konu ve ilham kaynağı olmuştur.

b-Türkçe ve Farsça şeh-nâmelerin yazılmasına; Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devirlerinde şeh-nâmeciliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

c-Şeh-nâme vezninin Türk edebiyatında fazlaca kullanılmasına sebep olmuştur.

d-Firdevsî ve Şeh-nâme'yi taklit eden çok sayıda yazarın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Behmen-nâme, Merzuban-nâme, Cihangir-nâme, Ferâmurz-nâme, türünden destan kahramanlarına ait eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesine sebep olmuştur.

a-Şeh-nâme'nin Konu ve İlham Kaynağı Olduğu Eserler

1.*Ahmedî, İskender-nâme*¹⁰: 1390 yılında Germiyan hükümdarı Süleyman'a takdim edilmiştir. Remel bahrinin Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezniyle 8754 beyit olarak yazılmıştır (Ünver 1983). İskender destanı ilk olarak Şeh-nâme'de yer almıştır. Fars

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ritter 1993:643, Nizâmî-i Arûzî (trs), 97; Ferîver: 1341:107, Şafak 1341:81, Safâ 2002:94, Hidâyet 1353:1048.

⁸ Sultan Mahmud'un Şeh-nâmeye ilgi göstermemesini böyle nedenlere bağlayanların iddialarının dayanaksız olduğunu, ileri sürdüğü fikirler ve örnek beyitler göstererek Ahmed Ateş reddetmektedir. bk. Ateş 1954:165-168.

⁹ Bu yazıda, Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu'nun Farsça kaleme almış olduğu makalesinden yararlanılmıştır bk. Anbarcıoğlu 1981.

¹⁰Ahmedî'nin İskender-nâmesi hakkında geniş bilgi için bk. Ünver 1983.

edebiyatında bu konuyu ilk defa ele alan Firdevsî ile Nizâmî, Türk edebiyatında da Ahmedî'dir (Levend 1951:143). İran hükümdarlarının hüküm sürdüğü devre Pişdâdiyân, Keyâniyân, Eşkâniyân ve Sâsâniyân olarak dört kısımda mütalaa edilmiş olup Keyâniyân hükümdarlarından en eskisinin de İskender olduğu belirtilmiştir. Şeh-nâme'de İskenderle ilgili olarak 1955 beyit bulunmaktadır. Ahmedî, eserinde Şeh-nâme'den fazlasıyla istifade etmiştir.¹¹

Ahmedî'nin eseri Osmanlı tarihi bakımından önemli bir kaynak olmasının yanında, İslâm felsefesinin çeşitli meselelerini ele alarak nasihatler vermesiyle de didaktik bir özelliğe sahiptir (Levend 1951:143).

2. *Ali Şir Nevâyî, Sedd-i İskenderî*: Şeh-nâme vezniyle yazılmıştır. Nevâyî, eserini yazarken Nizâmî, Emir Husrev ve Câmî'yi örnek almıştır. 1484 yılında kaleme alınan eserin konu ve işleniş bakımından benzerleri arasında önemli bir yeri vardır (Levend 1965).

3. *Ahmed Rıdvân, İskender-nâme*¹²: II. Bayezîd devri şairlerinden olan Ahmed Rıdvân, Kanunî Sultan Süleyman zamanında vefat etmiştir. Manzum olarak yazdığı eserinin tek yazma nüshası Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndedir. Ahmed Rıdvân, eserini yazarken Ahmedî'nin eserini taklit etmiştir. Bu iki eser arasındaki benzerlikten Agâh Sırrı Levend "şaşılacak benzerlik" şeklinde söz etmektedir (Levend 1951:147)¹³.

4. *Hayatî, İskender-nâme*¹⁴: XV. asırda yaşamış olan dört tane aynı isim veya mahlaslı Hayatî olmasına rağmen bu eseri yazan Hayatî'nin hangisi olduğu kesinlik kazanmamıştır. Eserden çıkarılan bilgilere göre hamse sahibi olan yazar Sehî Tezkiresi'nde adı geçen yazar olmalıdır. 82 varak olan eserin her sayfasında çift olmak üzere 50 beyit bulunmaktadır. Sondan bir varacağı eksik nüsha ta'lik ile yazılmıştır (Levend 1952:197). Ahmed Rıdvân'ın eserine benzeyen başka bir İskender-nâme de XVI. asır şairi olan Hayatî'ye aittir. Ahmed Rıdvân ve Ahmedî'nin İskender-nâme'lerini Hayatî'ninkine karşılaştıran Agâh Sırrı Levend, bazı beyitlerin aynen Ahmed-i Rıdvân'ın İskender-nâme'sinden alındığını tespit etmiş, fakat dikkat çekici ayrılıklardan dolayı intihal edilmiştir demenin doğru olmayacağını belirtmiştir.

¹¹Ahmedî, Şeh-nâme'den konu itibariyle faydalanmış olup İskender'in hikâyesi Firdevsî'ninkinden farklı gelişmektedir. Ahmedî bu konuyu anlatırken Nizâmî'nin eserinden de faydalanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ünver 1983:17.

¹²Agâh Sırrı Levend kendisinin bulduğunu söylediği bu eseri tanıtan bir makale yazmıştır. bk. Levend 1951.

¹³"Görülüyor ki Ahmed Rızvan, Ahmedî'nin İskender-nâme'sini mısra mısra takip etmiş, hatta bazı kere aynı kelimeleri yerini değiştirerek kullanmak suretiyle onun bir nazîrini meydana getirmiştir. Bununla beraber, Ahmed Rızvan'ın İskender-nâme'si Ahmedî'ninkinin aynı değildir. Müellif, bazı yerlerde konuya tasarruf etmiş, hususiyile Ahmedî'nin eserindeki "hikmet-i kadîme"ye ait kısımlar üzerinde bu tasarrufu genişleterek, Ahmedî'nin felsefî düşünceleri yerine kendi görüşlerini koymuştur". Bkz. Levend 1951:150.

¹⁴Agâh Sırrı Levend kendisinin bulduğunu söylediği bu eseri tanıtan bir makale yazmıştır. Bkz. Levend 1952.

5. *Figânî-i Karamânî, İskender-nâme*: Figânî ve eseri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılamamıştır. Hasan Çelebi Tezkiresi'nde sadece "Şeh-nâme vezninde İskender-nâme adlı eseri vardır" bilgisi verilmiştir (Kutluk:II:763).

6. *Fahrî, Hüsrev ü Şirin*: Aydınoglu İsa Bey adına 1367'de Nizamî'den çeviri olan eser Anadolu sahasında bu adla yazılmış ilk eserdir. Bu eserdeki Behrâm-ı Çûbîn ile ilgili kısım Şeh-nâme'den alınarak genişletilmiştir. Fahrî eserinde bu konuyla ilgili olarak şu beyitleri yazmıştır (Flemming 1974:266):

Çü buyurdu şehüm Firdevsî şî'rin
Kıluban tercüme hoş-resm tazmîn

Nizâmî nazmına memzûc iderven
Çü gendüzüme borc itdüm öderven

(Flemming 1974, 2b:235-236. beyitler)

Bu beyitlerden şairin eserini kaleme alırken Firdevsî'nin Şeh-nâmesi'nden yararlanan Nizâmî'den tercüme yaptığı anlaşılıyor.

Konu bakımından Şeh-nâme'den yararlanılarak kaleme alınan eserlerden Ahmedî'nin eseri, konu ve işleniş bakımından kendinden sonra yazılmış olan bütün İskender-nâmelere temel oluşturmuştur. Bu yönüyle Türk mesnevileri arasında önemli bir yeri vardır. Diğer taraftan Ahmedî bu eserine muhtasar Osmanlı tarihi ilave etmiş ve manzum Osmanlı tarihi yazarları da etkilemiştir. Ahmedî'nin İskender-nâmesi'nin şöhreti yazıldığı dönemde Anadolu sınırlarını aşmış Azerbaycan ve Türkistan'a ulaşmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı ürünlerinde Şeh-nâme kahramanları, pehlivanları ve hükümdarları geniş yer tutar. Bakî ve Nefî gibi büyük şairlerin kaside ve gazellerinde, Feridun, Çemşid, Keykubad, İskender, Dârâ ve Rüstem'in adları ve kahramanlıkları sıklıkla zikredilmiştir. Türk Halk Edebiyatında da Zaloğlu Rüstem gibi destanlar vücuda getirilmiştir (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:2).

b-Şeh-nâmecilik ve Selçuklu-Osmanlı Dönemine Ait Şeh-nâmeler, Şeh-nâmeciler¹⁵

Hükümdarların vasıflarını, şan ve zaferlerini kayıt ve tasvir eden eserlere şeh-nâme, bunu yazana da "şeh-nâmeçi" veya "şeh-nâme-nüvis" denir (Sertoğlu 1960:I:754). Şeh-nâmeler 1559 yılına kadar manzum bu tarihten sonra da mensur olarak yazılmıştır (Sertoğlu 1960:I:754) Şeh-nâmelerin kaleme alınmasında estetik amaç ön planda olduğu için ilk yazılan eserlerin manzum olmaları da gayet tabiidir. Sanat yapmanın ön planda olduğu eserlerin kaleme alınmasında tercih edilen biçim her zaman nazm olmuştur. Bu nedenle ilk şeh-nâme ve ondan sonrakiler XVI. asra gelinceye kadar manzum olarak kaleme alınmıştır.

¹⁵ Bu konuda bilgi için bk. Anbarcıoğlu 1981, Babinger 1939.

Şeh-nâmecilerin mahiyetinde, kâtipler, tezhipçiler ve musavvir denen minyatürcüler bulunurdu. Doğulu hükümdarların çoğunun maiyetinde şeh-nâmecilerin bulunması Osmanlı döneminde de şeh-nâmecilik görevinin ihdasına sebep olmuştur. Bu görevi ilk defa ihdas eden hükümdar Fatih Sultan Mehmed'dir. Fatih Sultan Mehmed zamanının ilk devlet görevlisi şeh-nâme yazarı Şehdî'dir (Ardıç 1939:19). Ondan önce II Bayezıd zamanında Kemal adında bir şairin Osmanlı padişahlarının hayatlarını şeh-nâme tarzında anlatmaya çalıştığı ve teşvik gördüğü bilinmektedir (Ardıç 1939:19).

Vakanüvislik ise şeh-nâmecilikten biraz farklı olup resmî memurlar tarafından görev gereği tarihî kayıtlar yazıya geçirilmiş olduğundan estetik amaç ikinci planda tutulmuştur. Aşağıda, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde şeh-nâme kaleme almış şair ve yazarlar hakkında bilgi verilmiştir:

1. *Emir Ahmed Kani'î veya Ahmed b. Mehmed El-Tûsî, Şeh-nâme-i Selâcika*: II. İzzeddin Keykavus adına kaleme alınan bu eser 30 ciltlik Şeh-nâme vezniyle Farsça manzum bir Selçuklu tarihidir. I. Alaeddin Keykubâd'ın emriyle yazılmaya başlanan bu eserde eski İran tarihinden, peygamber kıssalarından, İslâm tarihinin muhtelif devirlerinden, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminden etraflıca bilgi verilmektedir (Köprülü 1943:393-395).

2. *Dehhânî, Şeh-nâme-i Selçûkiyân*: III. Alaeddin Keykubad, Dehhânî adlı bir şairden Selçuklu hanedanına ait şeh-nâme benzeri bir eser yazmasını istemiştir. Dehhânî de Farsça bir şeh-nâme yazmıştır. Bu eserde, İran'ın eski tarihi, peygamber kıssaları, İslâmiyetin çeşitli dönemleri, Gazneliler, İran ve Anadolu Selçukluları hakkında geniş bilgi verilmiştir. Karamanlı Alaeddin Bey bu eseri görmüş ve kendi hanedanına ait bir şeh-nâmeyi "Şeh-nâme-i Karamâniyân" adıyla Yârcânî adlı bir şaire tanzim ettirmiştir. Bu eser henüz ele geçmemiştir. Sonraki Karamanlı hükümdarları zamanında yaşamış Şikârî adlı biri de bu eseri mensur olarak Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu eserde çoğunlukla Yârcânî'nin eserinden beyitler kullanılmıştır.¹⁶

3. *Ünsî, Şehnâme-i Selçuk*: Ünsî hakkında eski kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Köprülü 1941:381). H. 785 yılında Halep'te Farsça olarak bitirdiğini söylediği manzum eserindeki kayda göre Horasan'dan Konya'ya III. Alâeddin Keykubâd zamanında gelmiştir. Şehnâme-i Selçuk'un Mesud Koman tarafından kısa bir mukaddime, Farsça metni, Türkçe tercümesi ve indeksle birlikte yayımlanan nüshası, imam Hafız Hasan Efendi tarafından istinsah edilmiştir. On altı bâbdan oluşan eserde Selçuklular, Karamanlılar ve Osmanlılarla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Fuad Köprülü bu eserin tarihî bakımdan hiçbir değeri olmadığını ve sonradan uydurulmuş olabileceğini düşünmektedir (Köprülü 1943:381).

4. *Yârcânî, Karaman Şâh-nâmesi*: Karaman Devleti hükümdarlarından Alâeddin Bey'in (757-793) Dehhânî tarafından kaleme alınan Şâh-nâme'yi gördükten sonra kendi

¹⁶ Ahmed Kani'î, Yârcânî ve Dehhânî'nin şeh-nâmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Köprülü 1943:393-401.

sarayı şairlerinden Yâcânî'yi de Karamanlı şâh-nâmesi yazmaya memur etmiştir. Kaynaklarda kendisi ve eserleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Yâcânî'nin bu eseri ele henüz geçmemiştir. Fakat yine Karamanlı şairlerden Şikârî bu Farsça manzum Şâh-nâmeyi nesir olarak Türkçe'ye çevirmiştir (Köprülü 1943:399-401).

5. *Ahmed Nigîdî, Selçuk-nâme*: Niğdeli Emir Şemseddin Dünder Bey adına ithaf edilmiştir. Mensur yazılmış Farsça muhtasar bir Selçuklu Tarihi'dir .

6. *Şehdî*: Fatih Sultan Mehmed devri şairlerindedir. Fatih Sultan Mehmed bu şairden Osmanlı hanedanının tarihini Şeh-nâme benzeri bir eser yazarak ortaya koymasını istemiştir. Şairin ömrü bu görevi tamamlamasına yetmemiş olup görev başkasına verilmiştir (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:6).

7. *Fethullah Ârifî*: Kâtip Derviş Şirazî adında birinin oğludur. Annesi ise meşhur İbrahim Gülşenî'nin kızıdır. Hakkında verilen bilgiler ihtilafli olmasına rağmen, Osmanlı hükümdar hanedanının ve özellikle Yavuz Sultan Selim'in kahramanlıklarını anlatan 6000 veya 8000 beyitlik Farsça Şeh-nâme'si ile tanınmıştır. Bu eserinden başka "Sefer-nâme-i Süleymân" adlı, eski vezir-i azam Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 senesinde yaptığı Hint Seferi'ni manzum olarak hikaye eden eseri 2000 beyit tutarında olup henüz ele geçmemiştir. Aynı zamanda hattat olan Ârifî 1562 yılında Mısır'da vefat etmiştir (Ardıç 1939:20).

8. *Eflatun-i Şirovânî*: Türkmen asıllı olup Şirvân'da doğmuştur. Farsça şiirlerinde Esirî, Türkçe şiirlerinde Hazinî mahlasını kullanmıştır. Fethullah Ârifî'nin yerine olaylı bir şekilde-şeh-nâmecilik mevkiini ele geçirmek için çok sayıda hileye başvurmuş hatta idam edilmekten son anda affedilerek- şeh-nâmecî tayin edilmiştir. Tezhip ve minyatürde usta bir şairdi. Üç fasıl halinde yazdığı Şeh-nâme'si yarım kalmış ve henüz ele geçmemiştir (Ardıç 1939:20).

9. *Mahremî*: Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta oturmasından ordularını Bağdat'a göndermesine kadar geçen olayları tanzim etmiştir (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:7).

10. *Seyyid Lokman*: Eflatun'un yerine şeh-nâmecî olarak tayin edilmiştir. Urmiyelidir. Saray şairi olması nedeniyle çok sayıda eser yazmıştır. İlm-i nücûma dair bir eseri ve çok sayıda şiiri vardır. Bunlar dışında "Mucmilü'l-Tumar" adlı 1584 yılına kadarki Osmanlı tarihi, III. Murad'a kadarki Osmanlı padişahlarının şahsiyet ve çehrelerini tasvir eden "Kıyâfetü'l-insâniyye fî Şemâilü'l-Osmâniyye" adlı eserleri de vardır. Şeh-nâme'si manzum bir kroniktir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1590 yılına kadar olan olayları içine alır. III. Selim döneminin olaylarını anlatan Farsça "Selim-nâme" ve III. Murad'ın saltanatını anlatan "Şehinşeh-nâme" adlı eserlerin de sahibidir. III. Murad'ın emriyle yazmaya başladığı "Hüner-nâme"yi tamamlayamamıştır (Ardıç 1939:20).

11. *Talikî-zâde Mehmed*: 1595 yılında Seyyid Lokman'ın yerine tayin olunmuştur. Yarım kalan Hüner-nâme'yi kendi başına tamamlayamayınca Seyyid Lokman ile 6 yıl birlikte çalışmışlardır. Önceleri katiplik de yapmıştır. Görevi sırasında yazdığı üç eseri: Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın Erivân kuşatmasını anlatan *Revâniye*, Vezir-i azâm

Osman Paşa'nın 1558 yılındaki Tebriz zaptını anlatan *Tebriziye*, Bosna valisi Hasan Paşa'nın ölümünden III. Mehmed'in tahta oturmasına kadar geçen olayları ve kısaca Macaristan-Eflak seferlerini anlatan *Şeh-nâme-i Hümayûn*'dur (Ardıç 1939:21).

12. *Kâtib Hasan Hukmî*: İlk olarak divan kâtipliğine atanarak serasker Çıgala-zâde'nin İran seferinde refakat etmiştir. 1601 yılında ise padişah fermanı ile Talikî-zâde'nin yerine tayin olunmuştur. Bu görevde on yıl kaldıktan sonra reisü'l-küttâb, nişancılık, sipahilere mukabeleci ve tekrar reisü'l-küttâblık görevlerinde bulunmuştur. Mecmua ve inşa kitaplarında dağınık halde bulunan vaka ve parçaları olup müstakil bir şeh-nâmesi yoktur (Ardıç 1939:21).

13. *Mehmed Gani-zâde Nâdirî*: Fezâilü'ş-Şâm'ı Türkçe'ye tercüme eden, Şam ve Kahire kadılıklarında bulunan Kadı Abdülganî'nin oğludur. 1572 yılında İstanbul'da doğmuş olup Hoca Sa'deddin'in öğrencilerindedir. Sahn Medresesi müderrisliği ile çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulunmuştur. Divanı vardır. II. Osman'ın emriyle yazdığı Şeh-nâme'sinde II. Osman'ın kötü günlerinden ve Lehistan Seferi'nden bahsetmektedir. Münşeât'ı da tarihî açıdan önemli belgeleri ihtiva etmektedir (Ardıç 1939:22).

14. *İbrahim Mülhemî*: Erzurumludur. Canbulad-zâde Paşa'nın hocası olması sebebiyle "Canbulad-zâde Hocası" lakabıyla tanınır. Sahn Medresesi'ne kadar yükselmiş bir müderris olup, riyaziyeci yönüyle şöhret bulmuştur. Mukaddimesi Türkçe olan Farsça eseri "Şehinşâh-nâme" de III. Murad'ın dönemi ve Bağdat Seferi ile I. Mustafa devri hadiseleri anlatılmaktadır. Naîmâ'ya göre "Umûmî Tarih" ve "Bizans ve Frank Tarihi" adlı eserleri vardır. Birinci eserden "Murad-nâme" olarak bahsedilir. Bunlardan başka "Fetihnâme-i Kara Boğdan" adlı bir eseri daha vardır. Mülhemî saray şeh-nâmecilerinin sonuncusudur (Ardıç 1939:22).

Şeh-nâmeciliğin yanında resmî olayların kaydedilmesi amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda vak'anüvislik olarak adlandırılan bir de kurum¹⁷ oluşturulmuştur. Arapça *vak'a* adı ile Farsça *nüvîs* (yazan, yazıcı) partisibinden oluşan bu birleşik sıfatın Osmanlı sahasında ortaya çıktığı ve vakanüvis kelimesinin vekâyinüvis kelimesinden galat olduğunu Mehmed Hafîd Efendi (ö.1811) *El-Dürer el-müntehabât el-mensûr fî-islâh el-galatât el-meşhûre*¹⁸ adlı eserinde belirtmektedir. Osmanlı merkez teşkilatında vazifeli devlet tarihçisine verilen unvan olup (Kütükoğlu 1993:XIII:271) Osmanlı İmparatorluğu zamanında geçen vakaları muntazam şekilde kaydetmeğe memur olanlara önceleri vekâyinüvis ve daha sonraları da "vakanüvis" ve bunların eserlerine "vakanüvis tarihi" denilmektedir. Vakanüvis, devlet tarafından kendisine verilen vesikaları inceler ve hadiseleri bunlara göre kaydeder. Fakat bütün vesikalar gösterilmediği için eserler de tâli derecede öneme sahip olurdu. Vakanüvisler, kendilerinden önce yazılanları bir araya getirmeye ve hizmette buldukları zamanın olaylarını yazmaya memur edilerek Osmanlı tarihinin yazılmasına çalışmışlardır

¹⁷ 30 vakanüvise ait bilgi Sertoğlu 1960:XXXVII-LX'de verilmiş olup bu vakanüvisler dışında Osmanlı tarihi yazan 49 kadar daha Osmanlı Tarihçisi olduğu da belirtilmiştir.

¹⁸ Mehmed Hafîd (1221), *El-Dürer El-Müntehabât El-Mensûr Fî-İslâh El-Galatât El-Meşhûre*, İstanbul.

(Kütükoğlu 1993:XIII:272) XVIII. asırdan itibaren Divân-ı Hümâyûn dairesinde "Vakanüvislik Kalemî" kurulmuş ve âmirine "Hâcegân" (Kalem Şefi) rütbesi verilmiştir.

Vakanüvislik, edebî yönü ağır basan bir çeşit resmî tarihçilik sayılabilecek olan şeh-nâmeciliğin bir devamı niteliğindedir (Kütükoğlu 1993:XIII:72).

C- Şeh-nâme Vezni

Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûl vezninin Türk fonetiğine çabuk ve rahatlıkla uyduğu ve ahenk yönüyle de Türk şairleri tarafından tercih edildiği bir gerçektir (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:8). Türk şiirinde kullanılan ilk aruz vezni Şeh-nâme vezni olmuştur. Yusuf Has Hacib'in eseri Kutadgu Bilig'de bu vezin kullanılmıştır. Atabetü'l-Hakayık, Mu'inü'l-Mürîd ve Cevâhirü'l-Esrâr¹⁹ gibi Doğu Türklerine ait eserlerde Şeh-nâme vezninden yararlanılmıştır. Şeh-nâme vezni bu eserlerden sonraki dönemlerde de Doğu Türk edebiyatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. İzzeddin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr'ı mütekarib bahriyle yazmıştır. Yahya Bey, Hâletî, Şeyhü'l-İslâm Yahya, Sâbit, İzzet Molla ve Fuzulî gibi şairler de şiirlerinde bu vezni kullanmışlardır.

Çağdaş Türk Edebiyatında, Tevfik Fikret ve Yahya Kemal de şiirlerinde Şeh-nâme veznini kullanmışlardır (Anbarcıoğlu 1981:II:IV:8).

D- Şeh-nâme Tercümelere²⁰

1. *Tatar Ali*: Kansu Gavri adına manzum Şeh-nâme Tercümesi'ni 1510 yılında yazmıştır.

2. *Şerif-i Amidî*: Kansu Gavri adına manzum Şeh-nâme Tercümesi'ni 1514 yılında yazmıştır.

3. *Mehdî*: II. Osman adına 1621 yılında mensur olarak Şeh-nâme tercümesi yazmıştır.

4. II. Murad devrine ait mensur Şeh-nâme tercümelere vardır.

5. Hicri 951 yılında istinsah edilmiş olan tarihi yazmalar.

6. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde bulunan mensur ve tamamlanmamış 2 adet yazma Şeh-nâme Tercümesi nüshası.

7. Necati Lugal tarafından Vuller baskısına göre yapılmış Şeh-nâme tercümesi.

Çeşitli kataloglarda da Şeh-nâme tercümelere rastlanmaktadır. Buna benzer nüshalardan çoğu da henüz kataloglara girmemiştir.

¹⁹ Mu'inü'l-Mürîd Harezmi Türkçesiyle 1313 yılında kaleme alınmış 407 beyitlik manzum bir eserdir. Cevâhirü'l-Esrâr da Harezmi Türkçesiyle yazılmış olduğu belirtilen bir eserdir. Eser hakkında çok fazla bilgi bulunmamakta Mu'inü'l-Mürîd'in der-kenarlarında sadece 6 beyitinin yazılmış olduğuna dikkat çekilmektedir.

²⁰ Anbarcıoğlu 1981, Lugal 1945, Öz 2002.

Sonuç

Şeh-nâme'nin Kutadgu Bilig'den başlayarak Türk Edebiyatı ve tarihinde kazandığı önem, vezin, konu ve şekil bakımından benzerleri ve taklitlerinin meydana getirilişindeki sıklık ve çoklukla gösterilebilir. Bu konuda yazılmış olan eserlerde Şeh-nâme'nin etkisi bazen vezin, bazen konu ve bazen de şekil yönüyledir. Fars edebiyatını her yönüyle kendi edebiyatımızda araç, daha doğrusu üstünlük karşılaştırması için amaç olarak kullandığımızı göz önünde bulundurursak Fars edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen Şeh-nâme'den de kendi tarihimiz ve edebiyatımız için bir malzeme olarak yararlanmamız doğaldır.

Görüldüğü kadarıyla, elde bulunan eserlerin taklitten sıyrılıp orijinaliteye yaklaşmaya çalışmaları, örnek alınanın aynısını tekrardan kaçınmaktır. Ahmedî'nin İskender hikâyesini anlatırken Şeh-nâme'den başka farklı kaynaklardan yararlanması örnek almak dışında başka bir şekilde izah edilemez.

Divan şiirinde Şeh-nâme kaynaklı mazmunların, tarihi olayların ve kişilerin kullanılmasındaki pratik gayenin Divan şairinin öveceği şahsı ya da şahısları Şeh-nâme'deki kahramanların olağanüstü sıfat ve özelliklerinden daha üstün tutması ve karşılaştırma yaparak övdüğü kişinin veya kişilerin onlardan daha üstün olduğunu vurgulamak istemesi olduğu anlaşılmaktadır. Nasıl ki Firdevsî, eserini meydana getirirken kahraman olarak seçtiği kişilere olağanüstü nitelikler vermişse aynı mantıkla Divan şairi de övdüğü kişiyi en üstün kabul edilenden daha üstün görme ve gösterme amacına bağlı olarak Şeh-nâme kahramanlarını örnek olarak vermiştir. Bunun en açık delili Efrasiyab karşısında üstün tutulan Fars hükümdarıdır. Tarihi bilgilerle çelişen bu üstünlük karşılaştırması Divan şairi için de kendi memduhunu övmekte kullanacağı aynı mantık çerçevesinde oluşturulmuş bir üstünlük karşılaştırmasıdır.

Yazımızın sonuna eklediğimiz Firdevsî maddesinin amacı ise, hem Firdevsî ile ilgili farklı bakış açısı oluşturmak hem de makalemizde Firdevsî ve Şeh-nâme'si hakkında çeşitli makale ve diğer çalışmalardan yararlanarak elde edilmiş olan bilgilerin bu ekteki Firdevsî makalesiyle karşılaştırılmasına yöneliktir. Firdevsî ve Şeh-nâme ile ilgili kaleme alınmış makale ve kitaplarda verilen bilgilerin bazılarının ve özellikle yazımızın ilk paragrafındaki Ferîver adlı İranlı araştırmacıdan alınan bilgilerin Meşâhîr-i İslâm'daki Firdevsî makalesinde verilen bilgilerden farklı olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca, Sultan Mahmud'un Türk devleti kurmasını Firdevsî'nin içine sindiremediği için Şeh-nâme'yi kaleme aldığı söylenmektedir ki araştırmacı tarafından yanlış bir tutumla²¹ verildiğine yorumlanılabilecek bu bilgileri Firdevsî

²¹ Aşağıda verilen paragraf, İran İslâm Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı-Türkiye resmî web sayfasından alınmış olup Firdevsî ve Sultan Mahmud hakkında verilen hükümler dikkat çekicidir!

"Firdevsî ile Mahmûd'un ihtilaf sebepleri çoktur. Bunların en önemlisi, her ikisinin siyasal, dinî ve ırk konularındaki görüş ayrılıklarıdır. *Firdevsî, dönemin tüm asil İranlıları gibi, daha önce açıklamış olduğumuz ırk siyasetine inanmaktaydı.* Buna ilave olarak, *Firdevsî Şâhnâme'de defalarca Türklere saldırmış,* Mahmûd ise bir Türktü ve onun tüm komutanları, korumaları ve ileri gelenleri Türklere oluşturmaktaydı. O ve evlatları, sadece "Tacikler" ile Farsça konuşuyorlardı. Böyle olunca da tabii olarak *Firdevsî'nin onun soy ve ecdadına karşı sövgülerine* tahammül etmek kendisi için zordu. Hepsinden

makalesinde, Sultan Mahmud tarafından önce Unsurî'ye şeh-nâme yazması emredilmiş fakat Unsurî bu işi yapamayacağını belirterek Firdevsî'yi tavsiye etmiş, Sultan Mahmud da tanımadığı şairi, önce kendisi için bir kaside yazmasını söyleyerek imtihan edince, Firdevsî'nin yazdığı kasidenin mükemmelliğini görmüş ve Şeh-nâme yazma işini bizzat ona vermiştir şeklinde görmekteyiz. Bunun gibi şairin adı, doğduğu köy ve doğum yılı kaynaklarda, Meşâhîr-i İslâm'daki Firdevsî makalesinden farklıdır.

FİRDEVSÎ²²

Hamîd Vehbî

Firdevsî, belâgat-perverân-ı şuarâ-yı Acem'in eşheri olan bir şâir-i sihr-âzmâdır. Müellefât ve ümmehât-ı edebiyede nâm-ı lâzımü'l-ihtirâmı yâd ü tezkâr olduğu sırada sultanü'ş-şuarâ unvân-ı mefharetinin izâfe kılınması kendisinin nasıl bir nâzım-ı bî-adîl olduğunu gösterir.

Îrâd-ı edille vü berâhîne hâcet var mıdır ki hazret-i şâirin ulüvv-i dehâ ve sümüvv-i zekâsının nümûne-i mücessemi olan Şehnâme meydanda duruyor.

Tasvîr-i necdet ü hamâset hususundaki mahâret ü kudretiyle hâsıl ettiği vüs'atli bir fikr-i tahayyül şahs-ı nâdirü'l-mevcûduna nasîb olan havârik-ı mahsûsâtta idi.

Meselâ insan sâhib-i tercemenin hayalhâne-i fikrinde vücûd vermiş olduğu bir muhârebe kıssasını okur iken gûyâ meydân-ı kârzâr karşısında tecessüm etmiş de bî'z-zât içinde bulunur zann eder.

323 sene-i hicriyesinde Tus şehri kurâsından (1010) **Rezân** nâmındaki bir köyde gehvâre-pîrâ-yı âlem-i şühûd olmuştur.

Asıl ismi **Hasan bin İshak bin Şeref** olup pederi Tus civarında **Firdevs** denilen bûstân-ı firdevs-nişânın bâğbânlık hizmetiyle meşgul olduğu için Firdevsî lâkabını almış ve bu lakab ise muahharen mahdûm-ı irfân-mevsûmu olan Hasan'a tevârüs ü intikâl etmekle bu vech ile kendisine **Firdevsî** denilegelmiştir.

Hasan, unfuvân-ı sabâvetini pederinin yanında geçirmiş ve resîde-i evân-ı cevânî olunca bazı şuarâ vü edebânın bezm-i müşâ'are ve istifâdesine devam başlamıştır.

önemlisi de *Firdevsî Şii idi ve tüm Şiiiler gibi dinî esaslarda Mutezileye yakındı*. Onun felsefî meşrebi de Şâhnâme'nin kimi yerlerinde açıkça görülmektedir. *Mahmûd'a gelince, o her Şiinin düşmanı, her Mutezîlinin ve felsefe meşreblinin katili ve darağacına asıcısı idi. O, mutaassıp bir Sünnî ve katı düşünceli biri idi. O, özgürlerin ve büyüklerin soyundan gelen Firdevsî gibi özgür düşünceli ve bağımsız kimselerle değil sadece kendi etrafında toplanmış olan kimselere ve Horâsân, Rey ve Hindistan'da onun katı kurallarını ve yaptırımlarını onaylayan ve uygulayan katı düşünceli kimselerle uyumluluk içindeydi.*" Bkz. <http://www.irankulturevi.com/lang-tr-FRDEV.S.cgi>

²² Makalede, Firdevsî'ye ait beyitlerin verildiği 126. sayfadan 139. sayfaya kadar olan kısmın çevriyazısı yapılmamıştır.

Ma'a-mâ-fih zamanının kısm-ı a'zâmını zikr olunan bağçe-i nüzhet-efzâda yekdiğerine kesb-i iltisâk eden eşcâr-ı letâfet-disârın ağsân-ı sâyedârı altında imrâr itdirerek fitraten hâiz olduğu tabîat-ı şî'riyesine müşâhede-i bedâyi'-i tabîatla bir kat daha güşâyış verir idi.

Bu veche ile teşkîl ettiği dâire-i ma'îşet-i ahrârânede yaşamakta ve sıyt-ı fazl u irfânı her tarafta şâyî olmakta iken saâdet-i hâzîrasına karşı bir rakîb peydâ oldu ki bu da Tus vâlîsi idi.

Zavallı şâir vâlî-i kadr-nâ-şinâsın müşkilü't-tahammül olan ezâ vü cefâsına karşı epeyce müddet izhâr-ı ıstibâr etmiş ise de iş *kârd be-üstühân resîd* (bıçak kemiğe dayandı) derecesine (1011) vararak artık havsâla-i sabr ü tahammüle sığamamakda bulunduğuş için böyle bir mihnet-i dûr-â-dûr altında ezilmekten ise merkez-i saltanat olan Gazne'ye bi'l-azîme Sultân Mahmûd Sebük Tegin'e arz-ı hâl-i melâl-i iştimâl etmeyi tasmîm etmekle bir gün evrâk u elvâh-ı tabî'iyenin mütalâ'ahâne-i bî-bedeli olan o güzel bağçesine icrâ-yı vedâ' ile yola çıkdı.

Gazne'ye muvâsâlatında pâdişâha bir şâir sıfatıyla değil âdî bir bağçevân zî vü sıfatıyla bess-i şikâyet eylemekle nasılsa şikâyât-ı vakı'âsı müessir olamadığından ve âtiyen ismâ'-ı hâl edebilmek maksadıyla bir hayli zaman tevâkkufa mecbûr olduğundan bi't-tâb' hemyânçe-i intî'âşî tehî kalmışdır.

Şâir-i iğtirâb-zede bir aralık vatanına avdetle müştâkı olduğuş bûstân-ı safâ-nişânına çekilmeyi tasavvur etmiş ise de teşebbüs-i vâkı'ından teessür-yâb olmak lâzım gelen vâlî tarafından eskisinden ziyâde dûcâr-ı cevr ü âzâr edileceğini bildiğuş için bu tasavvurunu sâha-i fi'le çıkarmaya bir türlü cesâret edemedi.

Binâberîn bazı şuarânın cümle-i âdâtından olduğuş üzere ser-âmedan u ekâbir-i devlete sitâyîşî hâvî kasaîd ü kıtâ'at takdimiyle bunların mukâbilinde ele geçirebildiğuş câizelerle tehvîn-i zank-ı ma'îşete çâre-cû olmaya başladı.

Fakat bu meslek âlem-i hürriyet içinde yaşamış ve hiçbir kimseye dest-güşâ-yı cerr ü suâl olmamış olan şâir-i âli-cenâba pek girân geldiğinden o vakt Sultân Mahmûd' un (1012) reisü'ş-şuarâsı bulunan meşhur Unsurî'ye bi'l-intisâb onun vasıtasıyla nâil-i emel olmayı tasavvur etmekde olduğuş esnada kim bilir Tus'daki bâğçesinin manzara-i latîfesi hâtırına gelmesinden midir nedir Gazne bâğçelerinden birisine gitti ki orada bir dıraht-ı sâye-dârın altında Sultân Mahmûd'un erkân-ı nâdî-i irfânı olan Unsurî, Ferruhî, Ascedî bast-ı kâlîçe-i ikâmetle münâvele-i piyâle-i müşâ'are etmekde ve bir sâkî-i gül-çehre idâre-i ke'sât-ı ezvâk eylemekde idi.

Firdevsî bunları görmekle berâber kimler olduğuşu bilemediğinden oradaki bir fevvâre-i safâ-nisârın kenârından âb-dest alarak namaza şürû etti.

Rind meşreb-şâirler kendi zu'mlarınca böyle pejmürde libâslı bir zâhid-i bârîdin bî-muhâbâ yanlarına tekarrübünden dolayı germî-i meclis-i müşâ'arelerine reşâşe-i kesel ü nâkîsa saçılacağına zâhib olmalarıyla def'ine çâre aramaya başladılar.

İçlerinden biri yanlarına gelirse bir muâmele-i ca'liyye-i bed-mestâne izhârıyla def'i şıkk u sûretini teklîf eylemiş ise de Unsurî hâl ü şânı henüz ma'lûm olmayan bir âdem hakkında bu muâmelenin icrâsını münasib göremediğinden nihâyet taraflarından kâfiye-i müşkileyi şâmil birer mısra' söylenerek dördüncü mısra'ının söylenmesi lüzumunun kendisine teklîf olunmasını ve bu bâr-ı girân-ı teklîfin her-hâlde altından kalkamayacağından (1013) o hâlde beyân-ı i'tizâr ile bir sûret-i lîne de başlarından savmalarını ittifâk-ı ârâ ile tensîb eylediler.

Gariptir ki kuvve-i mütehayyilelerine mağrûr olan şâirler def'i müzâkeresiyle itti'âb-ı efkâr etmekte buldukları zâhidin âlem-i şâiriyette kendilerinden daha âlî bir mevki' ihrâz etmiş bir şâir-i ateş-zebân olmak ihtimalini hâtırlarına bile getirmek istemiyorlardı.

Bu tasavvurdan habîr olmayan Firdevsî eğlencelerine gıpta eylediğinden bu eğlenceye iştirâk ile tâ'dîl- i âlâm u ekdâr eylemek için yanlarına gelip oturdu.

Şâirler sevmedikleri zâhidin aralarına girdiğini görünce hemân ber-mûcib-i karâr emr- i müşâ' areye iştirâki lüzûmunu ifâde eylediler.

Firdevsî bir tavr-ı lîn ile: "Teklifinizi elimden geldiği derecede îfâya çalışırım. Muvaffak olamazsam germî-i bezm- i muhabbetinize bürûdet ermemek için giderim" demekle şâirler irticâlen şu üç mısra' ı inşâd eylediler.

Unsurî:

Çün ârız-ı tu mâh ne-bâşed rûşen

Ferruhî:

Mânend-i raht-ı gül ne-buved der-gülşen

Ascedî:

Müjgânet hemî güzer koned ez-cevşen

Firdevsî, Ascedî' nin şu mısra'ından sonra nevbet-i inşâdın kendisine intikâl eylediğini ve şu musâra'a-i edebiyede ihrâz edeceği galebenin nasıl kıymetli bir galebe olacağını anlayınca dördüncü olmak üzere:

Mânend-i sinân-ı Kiyû der-ceng-i Peşen

mısra'ını bi'l-bedâhe âverde-i lisân-ı fesâhat eyledi.

Bu mısra' üzerine şâirler dûçâr-ı hayret olup ale'l-husûs kâfiye vü makâma münâsebet-i tâmmesiyle berâber mefhûm-ı umûmîsinin bir vak'a-i mühimme-i târihiyyeyi hâvî bulunduğunu teyeffün eylediklerinden en ziyâde nazar-ı velehlerini celb eden *ceng-i Peşen*'in ne gibi cengden ibaret bulunduğu hakkında îzâhat vermesi ricâsında bulundular.

Hakîkat-i hâlde şâir-i bedîhe-gû şu mısra'ı A'câm-ı kadîmenin melâhim-i kübrâdan 'add ettikleri bir melhameyi musavver olarak söylemiş idi.

Ya'ni nâzım-ı habâyâ-karîn Kahrmân-ı nâmdâr Rüstem'in dâmâdı bulunan Kiyû nâm pehlevân-ı neberd-âzmânın Peşen denilen bir mevki'de ser-nümâ-yı sahâ-i

zuhûr olan bir kanlı cengde göstermiş olduğu me'âsir-i dilîrî vü kahramanîyi tasvîr ü tebyîn eylemek istiyor idi.

(1015) Her ne hâl ise Firdevsî bu bâbda i'tâ-yı tafsîlât ve nüket-i suhânverîye dâ'ir bir sûret-i veleh-fezâda bess-i ma'lûmat edince şâirler sûfi-i bârid zann ettikleri müsâfirin bir âteş-pâre-i belâgat ü fesâhat olduğunu anlayarak refâkatine nâ'il olmalarından dolayı izhâr-ı mesârr-ı bî-şumâr eylediler.

Şu dört şâir-i nâdire-güftâr bir müddet kemâl-i ittihâd ü i'tilâf ile teşkîl-i mecâlis-i ülfet ü müşâ'areye ibtidâr eylemiş oldukları hâlde mu'ahharen Firdevsî'nin hâiz olduğu mertebe-i âliye ötekilerin nazar-ı istirkâbını celb ettiği için aralarına soğukluk târî olmaya başlamıştır.

Firdevsî-i bî-kayd ki öyle rekâbetten tahassul edecek mazarratlardan endîş-nâk olacak takımdan değil idi. Refiklerinin tavr-ı ahîrlere aslâ ehemmiyet vermedi.

Gariptir ki rakîpleri kesr-i iştihâr-ı şâirânesine ne mertebe gayret göstermişler ise Firdevsî o nisbette şöhret-yâb olmuş ve hattâ kadr-şinâsan-ı zamândan ve Sultân Mahmûd'un nüdemây-ı hassü'l-hâsından Mâhek'in delâlet ü vesatât-ı ehl-perverânesiyle saraya mensûb olan şuarâ sırasına ve aradan çok zaman mürûr etmeksizin bi-hakkın cümlesinin fevkine geçmiştir şöyle ki: Unsurî, Firdevsî'nin meş'ale-i iktidârının öyle enfâs-ı istirkâb ile söndürülebilme derecesinden âli olduğunu (1016) ve binâ'en aleyh aleyhinde itlâk-ı zebân-ı güft ü gû edecek olur ise bi'l-âks onun ta'liye-i şeref ü şân ve kendisinin nesy-i i'tibâr ü unvânına sebep olacağını anladığı için hareket-i rekâbetkârânesini münâsebet-i şekikâneye bi't-tahvil Firdevsî'nin sitâyîş-hânı olmaya başlamıştır.

Pâdişâh ki mukaddemâ bir Acem târîh-i kebîrinin nazmen telfîk ü te'lîfini Unsurî ye emr ve teklîf etmiş ve fakat Unsurî tarafından bu bâbda beyân-ı acz ü i'tizâr edilmiş idi. Bu sırada bir gün Unsurî'yi nâdî-i şâhânesine kabûl ile mebhûsun 'anh târîhin vücûda getirilmesini tekrâr ihtâr ve irâde edince şâir ilcâ-yı şîme-i insâf ile bu emr-i müşkilin uhdesinden ancak Firdevsî'nin gelebileceğini arz u takrîr eyledi.

Pâdişâh Firdevsî'nin iktidâr-ı şâirânesini tamâmıyla anlamak ve ondan sonra icâbına bakılmak için bir kasîde inşâd etmesini emr eylemekle şâir-i sihr-âzmâ pâdişâhın sitâyîşini şâmil bir kasîde-i neyyire tanzîm ve itâ etti ki mat'-ı nikât ü mezâmîn olan matla'ı şu beyt-i dil-pezîr idi.

Çü kûdek leb ez-şîr-i mâ der-bişest
Be-gehvâre Mahmûd gûyed ne-hâst

Sultan Mahmûd bir dikkat-i müşkil-pesendâne ile kasîdeyi okuyunca derhâl o yolda bir târîh tanzîmini Firdevsî'ye (1017) havâle eylemekle berâber şâiri lutf ü iltifâtıyla karîn-i sürûr u hubûr etti.

Eski evzâ'-ı istirkâbkârânesinden dolayı Firdevsî'ye karşı i'lân-ı mahcûbiyet eden Unsurî şu havâle mâddesini müte'âkib bu def'a da pâdişâhın huzurunda şu

nehcde Firdevsî'nin meddâhı olmuş ve bu cihetle de seciyye-i insâf-perverî ve insâniyyet gösterisini bir kat daha göstermiştir.

Sühan gerçi âmed zi-çarh-ı bülend
Tu bâziş ber-ân berdi ey hûşmend

Tu şâhenşeh-i mülk-i nâzm-ı derî
Be-bended be-pîşet kemer-i Unsurî

Sultân Mahmûd Unsurî gibi âlem-i şâiriyette *menem diğêr nîst* diyerek o zamânın şuarâsına karşı i'lân-ı infirâd eden bir nâzım-ı müdde'inin Firdevsî'yi *şâhenşeh-i mülk-i nâzm-ı derî* unvânıyla tezkîr ve karşısında kendisinin kemer-beste-i ihtirâm olacağını i'tirâf u tezbîr ettiğini görünce Firdevsî'nin hakkındaki hüsn-i teveccühünü tezyîd etmiştir.

Firdevsî taraf-ı pâdişâhîden mahsûsân ta'yîn kılınan meskende bir ma'îşet-i vâsî'aya mâlik olduğu hâlde Şehnâme-nüvîslikle iştigâl eyledi ki bu müddet-i tahrîriyye dört sene kadar devâm ü imtidâd etmiş idi.

Bir aralık sâ'ika-i tahassür-i vatanla istihsâl ettiği müsâ'ade vü ruhsat üzerine Tus'a gitmiş ve orada hasret-keş olduğu bağçe-i nüzhet-bahşâsında kezâlik bir müddet-i çâr-sâli Şehnâme yazmakla geçirmiştir.

Emr-i tahrîr sûret-nümâ-yı teysîr olmasına mebnî yine Tus'a icrâ yı vedâ' ile Gazne'ye bi'l-mü'âvede ikmâl-i bâkiyye-i kitâba hâmerân-ı himmet ü gayret olmakda bulunduğu sırada bir vakt istirkâb-ı şuarâ gâ'ilesiyle bî-zâr olan Fidevsî bu def'a da Gaznevî'nin veziri Hasan Meymendî'nin nazar-ı iğbirâr ü infî'âlini celb eylemiştir.

Bunun sebebi ise havâric-i meşrebinde bulunan Hasan'ı bi-t-tab' sevmemekte olan şâir-i Şi'î'nin Meymendî hakkında şu yolda itlâk-ı zebân-ı şiddet etmiş olması idi:

Be-dil her ki buğz-ı 'Alî kerd cây
Zi-mâder buved 'ayb-ı ân tîre-rây

Ki nâ-pâk-zâde buved hasm-ı şâh
Eğêr çend bâşed be eyvân ü gâh

Zi-Meymendî âyîn-i merdî me-cûy
Zi-nâm u nişâneş me-kon cüst u cûy

Kalem be-ser-i û be-zen hemçü men
Ki güm bâd-ı nâmeş be-her encümen

Meymendî Firdevsî hakkındaki buğz u sahatını artırdıkça artırdığı esnâda diğêr bir takım hussâd-ı bed-nihâd dahi (1019) fırsat ve daha doğrusu kendilerine kuvvetü'z-zahr bulduklarından şâire her biri bir gûne isnâd-ı mâ-lem-yekünde bulunmaya başladılar. Ve zavallıyı Mu'tezilî, Felsefi-i dehrî, Râfizî gibi şâ'ibeli unvânlar altında bırakmak gayret-i vak-şikenânesinde bulundular.

Mezheb-i i'tizâlde rü'yetu'llâh'ın gayr-ı câ'iz bulunmasına göre Mu'tezilî diyenler şâirin şu beytini delîl makâmında îrâd u inbâ ve bu sûretle tenvîr-î müdde'â eylemek istediler.

Be-bînend ki ân âferînende râ
Ne-bînî me-rencân dü bînende râ

Derd ü dermân ve kemâl ü noksân misüllü ahvâlde mü'essir-i kadîmin felek olduğu zehâb ü i'tikâdında bulunmak felsefe-i mu'tekidâtından add olunduğuna nazaran felsefî-i dehrî demek isteyenler şu beytlerini gösterdiler:

Ne ki kon be-în künbed-i tîz-kerd
Ki dermân ezûyîst ve zü nîz derd

Ezû râz-kerdî ezû ser-firâz
Vezû dâñ füzûnî vü hem zû-niyâz

Ne ez cünbiş ârâm gîred hemî
Ne çün mâ-tebâhî pezîred hemî

Râfizîlik isnâdında bulunanlar şu beyitlerini erâ'e ettiler.:

Eğer çeşm dârî be-dîger serây
Be-nezd-i nebî vü Alî gîr cây

Keret zîn bed âyed günâh-ı menest
Çünînest vü îñ-resm ü râh-ı menest

Firdevsî'nin selâmet-i i'tikâd ve sâlimiyet-i nihâdını bilen dekâ'ik-şinâsân-ı müverrihîn ile pek çok insâf-perverân ise bu teşebbüsât-ı garazkârânenin tesvîlât-ı hasûdânededen tevellüd etmiş şeyler olduğunu âverde-i lisân-ı sıdk-intimâ ettikleri sırada:

“Bir şahsın hem Mu'tezilî hem Felsefî-i dehrî hem de Râfizî olması kâbil olmaz. Kadem-i âleme kâ'il olan bir âdemin hubb-ı Ebû Tûrâb buğz-ı Ömer gibi işlerle iştigâl etmeyeceği ise tabî'îdir. Tafdîl-i Ebû Tûrâb da'vâsında bulunan bir zâtın kadem-i âleme ve şu'ûnât-u havâdîsi felekden bilmege zâhib olmayarak bir mü'essir-i hakîkinin vücûduna i'tikâd edeceği der-kâr ve hâl bu merkezde iken Firdevsî'nin ebyâtındaki ma'ânî vü mezâyânın (el-ma'nâ fî-batnı'ş-şâir) yolunda şeylerden ibâret olduğu âşikârdır dediler ki sözün doğrusu da budur:

Her ne hâl ise biçâre Firdevsî etrâfını ihâta eden hussâdın tîr-i ağrâzına hedef olarak bunların igvâ-yı şeytân-pesendânesiyle Sultân Mahmûd'un hüsn-i teveccühünü gâ'ib etmege başlamış ve hattâ bir gün pâdişâh tarafından da'vet olunarak “sen Karmatî imişsin seni fillerin (1021) ayakları altına atmalarını emr edeceğim. Meğer ki tevbe vü istiğfâr edesin! Yolunda hayâtının mahv edileceğine dâ'ir dehşetli bir tehdîde dahi uğramış ise de kendisinin nasıl bir ma'den-i fazl u kemâl olduğunu takdîr eden bazı kıymet-sencân nüdemânın niyâz-ı vâkı'ıyla bu belâdan kurtulabilmiştir.

Zamânın bu gibi evzâ' ve etvâr-ı müz'icesini nefsince hîçe sayan koca hakîm uğradığı isnâdlara, teveccühsüzlüğe zerre kadar bile ehemmiyet vermeyerek Şehnâme'nin emr-i azîm-i te'lîf ü inşâdını tetmîm ve sultânın pîşgâh-ı 'âtifetine vaz' u takdîm eylemiştir.

Şehnâme altmış bin beyti hâvî olmakla Sultân be-her-beyt için bir dirhem i'tibârıyla altmış bin dirhem gümüş vermiş ise de Şehnâme gibi bir kitâb-ı bî-adîl için derâhim-i mezkûre hakîr idi.

Hilâf-gîrlerinin tertîbiyle bunun mukâbilinde bu mikdâr derâhim verilmesinden maksad ise nev'umâ Firdevsî'yi tahkîr idi.

Hakîm-i dûr-endîş bu dakîkayı der-pîş edince istihfâf-ı 'atiyye-i vâkî'a niyetiyle doğruca bir hamâma girerek yigirmi bin dirhemini hamâmcıya ve çâr-sûdan bir tas iştirâ eyleyerek kezâlik yigirmi bin dirhemini sâhibine i'tâ eyledikten sonra bâkî kalan yigirmi bin dirhemi de fukarâ vü muhtâcîne hasr ü tevzî etti.

(1022) Ve Sultân Mahmûd'un kitâbcısından Şehnâme'yi alarak zeyline şu hicviye-i meşhûreyi tenmîk ü 'ilâve eyledi:

Eyâ şâh-ı Mahmûd-ı kişver-i güşâ²³
Ger ez men ne-tersî be-ters ez Hudâ

(1023) Sultân Mahmûd bu hicviyeyi okur okumaz Firdevsî'nin huzuruna getirilmesini emr etmiş ise de şâir zâten Gazne'nin bir gûşesinde ihtifâ eylediği için me'mûrlar şehri dört ay kadar taharrî ettikleri hâlde ele geçiremediler. Firdevsî'nin gizlendiği yeri bilen bir dostu yanına giderek kemâl-i germî ile aranılmakda olduğunu haber verince şâir-i gam-hâr der-hâl Gazne'yi terkle Herât'a doğru rû-be-râh-ı firâr olmuştur.

Bu veche ile Herât'a gittiği Sultân Mahmûd'a ihbâr edilince der-desti zımnında fi'l hâl Herât'a adamlar yolladı ki o esnâda Firdevsî'nin Ebü'l-Ma'âlî'nin hânesinde müsâfereten ikâmet ediyordu.

Me'mûrların Herât'a bi'l-vüsûl kendisini tefahhus için ezikkada dellâllar nidâ ettirmekte bulduklarını Firdevsî haber alır almaz oradan da bin müşkilâtla kaçarak Tus'a gitmiş ise de burada pek kolaylıkla yakayı (1024) ele vereceğini bildiği için hiçbir kimseye nakl-i keyfiyet etmeksizin Rüstemdâr taraflarına firâr u intikâl eylemiştir.

Rüstemdâr hâkimi, Sultân Mahmûd'un tarafdârlarından bulunmakla berâber Firdevsî'nin zekâ-yı hârıkına meftûn olduğu için bir gûne mazarrat îkâ'ında bulunmamış ve yalnız pâdişâha hizmet etmiş olmak için hicviye-i ma'hûdeyi Şehnâme'den ihrâc ve mahv eylemek üzere *Sefînetü'ş-şuarâ*'nın rivâyetine göre altmış miskâl altın vererek satın almıştır.

²³ Burada verilen kaside 34 beyitten oluşmaktadır. Kasidenin tam metni için bkz. Hamîd Vehbî 1301:3-4:32:1022-1023.

Rüstemdâr'da bir hayli müddet ikâmet eyleyerek dûcâr-ı 'ârıza-i herem olunca bakıyye-i ömrünü maskat-ı re'sinde geçirmek için yine Tus'a gelerek ihtiyâr-ı zâviye-i ihtifâ etti.

Bu hilâlde Sultân Mahmûd Hind seferinde iken Dehli hükümdârına bir nâme tahrîr ve isrâ ederek nâme-i mezkûrun cevâbı me'mûlün 'aksine zuhûr edecek olur ise ne yapılmak lâzım geleceğini Hâce Ahmed Meymendî'den istifsâr eyledikte Hâce cevâben Şehnâme'nin cümle-i mündericâtından bulunan şu beyti okudu:

Eger cüz be-kâm-ı men âyed- cevâb
Men ü gürz ü meydan-ı Efrâsiyâb

Pâdişâh ettiğine nâdim olarak:"Firdevsî'ye gadr eyledik! Acabâ fakîr ne hâldedir? deyince Hâce ki şâirin muhibbân-ı hakîkisinden idi. Fırsat bularak: "Bîçâre gâyet pîr ü tehî-dest olduğu hâlde Tus'da muhtefî imiş".(1025) nehcinde verdiği cevâb ile pâdişâhın urûk-ı rikkat-ü şefkatini tahrîk ettiğinden şâire hediye olarak on iki deve yükü çivid yollamıştır.

Ne çâre ki Firdevsî terk-î hayât-ı müste'âre eyldediğinden mezkûr develer Tus'un Dudbâr denilen kapusından içeriye girer iken Firdevsî'nin na'aş-ı hüzn-âlûdu Rezân nâmındaki diğer kapıdan mezârîstân-ı 'ademe nakl olunmuştur ki vak'a 411 sene-i hicriyyesine müsâdif idi.

Firdevsî'nin evvelce vefâtı hasebiyle hediyelerin bi't-tab' verilemediği Tus'dan sultâna arz olununca şâirin oradaki hemşîresine i'tâsı emr olunmuş ise de mûmâ ileyhâ: Kardeşime nasîb olmayan mâlın bana lüzûmu yoktur" diyerek reddetmiş ve şu mu'âmele-i istiğnâkârânesiyle Firdevsî gibi bir hakîmin hemşîresi olduğunu göstermiştir.

Firdevsî 'nin hâtîme-i eyyâmında şu:

Çü ber-dâştên câm-ı heştâd ü heşt
Ne-gîrem cüz ez-bâde tâbût u deşt²⁴

beytini inşâd etmesine bakılır ise 88 yaşına vasıl olduğu anlaşılıyor. Tus'da mezâr-ı 'Abbâse cenbinde medfûndur.

Firdevsî şuarâ-yı Fûrs'in bi-hakkın birincilerinden olan bir nâzım-ı ma'ânî-âferîn idi.

(1026) 'Ulüvv-i tab'ını, sümüvv-ı sânihâtını âsâr-ı mevcûdesi isbât eder. Eş'ârı ve ale'l-husûs Şehnâmesi âzâde-i mübâlagât olamamakla berâber sözlerinin çoğu berâ't-ı mezâyâ vü mezâmîini muhtevî ve hikmetle mümtezicidir.

Nâm-ı ebeddiyyü'l-iştihârına hakîmlik gibi bir sıfat-ı fâhirenin izâfe edilerek Hakîm Firdevsî denilmesi cezâlet ü 'azamet-i makâline delîl-i kâfidir.

²⁴ Deşt, zurafâ-yı 'Acem beyninde 'alâ-tarîki'l-kinâye mezâra itlâk olunur.

Bâ-husûs tasvîr-i necdet husûsundaki kudret-i mevhûbesi mahsûsât-ı hârîka-i şâirânesinden ma'dûd idi ki bu bâbdaki iktidârının büyüklüğünü nümûne olarak derc etmek istediğimiz şu manzume-i garrâsı erâ'e eyler:

Dü leşker be-yek-dîger âvîhtend
Tu güftû be-hem ender âmîhtend

.....

(1039) Gerçi ba'zı erbâb-ı mu'âheze vü i'tirâz Firdevs'nin şu:
(1040) Zi-şîr-i şütür horden ü sûsmâr
Arab-râ be-câyî resîdest kâr

Ki tâc-ı keyân-râ koned ârzû
Tüfû bâd be-çarh-ı gerdân tüfû

beyitlerinde kavm-i Arab'ı istihfâf ettiğine zâhib olmak isterler ise de şâir bu beyitleri kendi fikrini musâvver olmak üzere değil hikâye vü nakl tarîkiyle söylemiştir.

Şehnâme'yi mütâla'a edenler bilirler ki bu beyitler sipehdâr-ı Îrân Rüstem'in²⁵ Îrân'ına karşı gönderilen fırka-i askeriyyenin serdâr-ı bulunan Sa'd bin Ebi Vakkas'a gönderdiği nâme-i mağrûrânededen bir parçadır.

Şu hâlde kavm-i Arab'ı istihfâf eylemek şâ'ibesi Firdevsî 'ye değil Rüstem' e aittir.

Bu misüllü akvâlin nâkili olmak bir müverrih için câlib-i ta'n olur ise bu ta'ndan hiçbir müverrih kurtulamaz.

El-hâsıl Firdevsî her nev' mezâyât-ı hakîmâne vü şâirâneyi câmi' bir nâdire-i rûzgâr idi.

KAYNAKÇA

- ANBARCIOĞLU, Meliha (1981). "Şeh-nâme-i Firdevsî ve Edebiyat-ı Türk", *Doğu Dilleri*, II:IV:1-6.
- ATEŞ, Ahmed (1954), "Şâh-nâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *Türk Tarih Kurumu-Bulleten*, XVIII:LXX:159-168.
- ARDIÇ, Nureddin, BABİNGER, Franz (1939), "Osmanlı Şeh-nâmecileri", *Aramak, Güzeli, İyiyi, Gerçeği*, S. XXXVII-XL.
- BABİNGER, Franz (1992), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 2.Bs., (Çev.: Coşkun Üçok), Ankara:Kültür Bakanlığı Yayını.
- BALCI, Rüştü (2007), *Kâtip Çelebi-Keşfü'z-Zünûn*, I-V, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

²⁵ Bu Rüstem, Rüstem-i Zâl değil diğer bir Rüstem'dir.

- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail (2003), "Karamanlı Dönemi Şehnâme Yazarları ve Eserler Üzerine", *A.K.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, IV:II:57-66.
- FERÎVER, Hüseyin (1341), *Tarîh-i Edebiyât-ı İrân ve Tarîh-i Şu'arâ*, Tahran.
- FLEMMING, Barbara (1974), *Fahrîs Husrev ü Şîrîn (Eine Türkische Dichtung Von 1367)*, Wiesbaden.
- GÖKYAY, O. Şaik (1950), "Şeh-nâme ve Türkçe Tercümeleri", *Yücel*, I:IV:17-23.
- Hamîd Vehbî (1301), "Firdevsî", *Meşâhîr-i İslâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, C. 3-4, Cüz: 32, s. 1009-1040.
- HİDÂYET, Mahmûd (1353), *Gülzâr-ı Câvidân*, I-III, Tahran.
- İsmail Hakkı (1934), "Firdevsî ve Şeh-nâmesi", *Yeni Adam*, I:XIII.
- KOMAN, Mesud (1942), *Ünsî, Sehnâme-i Selçuk*, Konya.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları-Umumî Bir Bakış I", *Belleten*, VII:381-458.
- KUTLUK, İbrahim (1989), *Kınalı-zade Hasan Çelebi-Tezkiretü's-şuarâ I-II*, Ankara: TTK Basımevi.
- KÜLTÜRAL, Zühal, BEYRELİ, Latif (1994), *Şerifi, Şehnâme*, I-IV, Ankara: TDK Yay.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993), "Vekâyinüvis", *İslâm Ansiklopedisi*, XIII:271-287, İstanbul:MEB Yayını.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1951), "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Ahmed Rızvân'ın İskender-Nâmesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, I:III:143-151.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1952) "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Hayatî'nin İskender-Nâmesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, I:IV:195-201.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1966 [1967]), "Ahmet Rızvan'ın Husrev ü Şirin'i", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 215-258.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1965), *Ali Şir Nevaî I*, Ankara: TDK Yayını.
- LUGAL, Necâti (1945-1955) *Şeh-nâme*, I-IV, İstanbul: Meb Yay.
- M.N.D (1934), "Firdevsî ve Şeh-nâmesi", *Resimli Şark*, XLVI:2-3, İstanbul:
- Nizâmî-i Ârûzî (Trs), *Çehâr Makâle*, Tahran:
- ÖZ, Yusuf (2002), "Şeh-nâme Tercümeleri ve Sözlükleri", *Name-i Aşina*, III, Ankara:
- RİTTER, H.(1993), "Firdevsî", *İslâm Ansiklopedisi*, IV:643-649, İstanbul:MEB Yayını.
- SERTOĞLU, Mithat (1960), "Şeh-nâmenüvisler, Vak'anüvisler İle Diğer Mühim Osmanlı Müverrihleri ve Eserleri I-IV", *Yeni Tarih Dergisi*, I:754-755, II:759-760, III:767-770, IV:783-784.

Şafak, Rızâzâde (1341), *Tarîh-i Edebiyât-ı Îrân*, Tahran:

ŞİŞMAN, Bekir, KUZUBAŞ, Muhammet (2007), *Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şeh-nâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yay.

TEKİNDAĞ, Şehabettin (1971), "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Bellekten*, XXXV/ CXL:655-663, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

ÜNVER, İsmail (1979), "Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osman) Bölümü", *Türkoloji Dergisi*, VIII:345-402, Ankara:

ÜNVER, İsmail (1983), *Ahmedi-İskender-nâme*, Ankara: TDK Yay.

Zebîhullâh Safâ (2002), *İran Edebiyatı Tarihi* (Çev. Hasan Almaz), Ankara: Nüşa Yay.